

Ivo Žajdela

Partizani in vonj dolarjev

Kako so partizani od padlih ameriških letalcev na Dolenjskem s prevaro izmaknili zajetno vsoto ameriških dolarjev. V pravkar prevedeni knjigi ameriškega pilota Edwarda F. Logana poleg te »dogodivščine« beremo tudi o nekaj drugih, ki pa so malo verjetne.

Nedavno smo v slovenskem prevodu dobili knjigo z naslovom *»Skočite, prekleto, skočite!«* s spomini pilota sestreljenega letala B-17 med drugo svetovno vojno nad ozemljem Slovenije. Poročnik Edward F. Logan ml. je kot pilot bombnika B-17, t. i. leteče trdnjave, letel pri 15. zračni sili ameriškega vojnega letalstva, v 817. bombniški eskadrilji 483. bombniške skupine v okviru 5. letalskega polka z oporiščem v južni Italiji in je od oktobra 1944 do konca marca 1945 sodeloval v zračnih napadih na strateško pomembne nemške tovarne orožja, rafinerije in tudi prepletene transportne sisteme.

V napeto napisanih spominih je podrobno predstavil svoja doživetja v času kariere pri ameriškem vojnem letalstvu. Še posebej so poudarjeni njegova odločnost med dveletnim urjenjem, da postane pilot, začetek bojevanja leta 1944 in življenje pilota bombnika na evropskih bojiščih. Avtor je izpostavil predvsem svojo 34. bojno misijo 9. marca 1945. Med to operacijo je bil njegov bombnik B-17 nad Gradcem tako hudo poškodovan, da je bil skupaj s posadko prisiljen izskočiti nad okupiranim ozemljem. Spomočjo slovenskih partizanov so se Logan in njegovi tovariši varno vrnili v bazo v Italijo. Edward F. Logan ml., upokojeni transportni pilot in letalski upravni delavec, živi v Hendersonwille v Južni Karolini v Združenih državah Amerike.

Zgodbi(ci) o mostu

Loganovo letalo je padlo na tla 9. marca 1945 pri Malem Lipju pri Žužemberku. Zajeli so ga partizani in ga prek Starega Loga, Črmošnjic, Semiča

»Zavezniki« so trinajstkrat raketirali (uničevali) Žužemberk.

odgnali v Cerkvišče pri Krasincu v Beli krajini. Logan je izskočil kot zadnji od desetih letalcev, tik pred padcem letala. Njegov opis partizanov, ki so ga rešili, je poln hvale. To je seveda razumljivo. V oči bode nekaj opisov. Prvi je na strani 155, kjer je precej izkrivljeno oziroma s polno pretiravanja opisal partizansko kurirsko organizacijo. Po njeni zaslugi naj bi bili partizani ves čas natančno obveščeni o njegovi skupini letalcev, ki je s padali pristala na Dolenjskem. Zanimiv je tudi opis, kako so očitno partizani izrabili nevednost Američanov in jim natvezili, da jih bodo s podkupnino Nemcem rešili. Očitno je šlo samo za to, da so jim izmaknili zajeten kup ameriških dolarjev. Bilo naj bi nekje na območju med Črmošnjicami in Semičem. Poglejmo Loganov opis dogajanja.

»Nekaj časa nas je med naglim begom, skozi gozd še spremljal odmev boja. Pot se je začela spuščati, in ko smo prišli iz gozda, se je počasi izravnala in prešla v ozek blaten kolovoz. Hiteli smo še približno 20 minut, dokler se nismo ustavili na nizkem grebenu. Ura je bila nekaj čez šest in še vedno je bilo temno. Pod seboj smo zagledali medel obris neke vasice.

Partizanski stražarji so takoj staknili glave – in se o nečem skrivnostno dogovarjali. Ko so končali, sem ugotovil, da gre za drzen načrt, ki naj bi ga izpeljali zelo prebrisano. V Sloveniji sem bil manj kot 24 ur, pa se mi je že posvetilo, v moje zadovoljstvo in presenečenje hkrati, koliko neverjetnih ukan so uporabljali partizanski prijatelji. Zato nisem podvomil o uspehu še tako nenavadnega načrta. Druge izbire, kot da sem jim zaupal, pa tako in tako nisem imel!

330 dolarjev in cigarete

Dogovorili so se, mi je razložil angleško govoreči vodja naših stražarjev, da bodo prosili župana tistega podeželskega kraja za uslugo. To me je najprej začudilo, a sem se kasneje strinjal, saj smo bili v pustolovščino vpleteni tudi mi, in sem načrt razložil še svoji posadki. Partizan mi je pojasnil, da vasica ob vznožju hriba leži na zahodnem bregu reke Črmošnjice, ki jo moramo prečkati, in to še pred sončnim vzhodom. V vasici je bila majhna nemška vojaška posadka /v opombi je prevajalec knjige zapisal, da je verjetno avtor Nemce zamenjal za domobrancel/, mimo katere se je bilo treba spraviti čez most. Župana smo torej potrebovali, da se bo z Nemci pogodil za naš prehod.

Nekoga od njih, ki župana pozna, so nameravali poslati, da se z njim pogovori. Pripeljal naj bi ga k nam na hrib, kjer smo čakali, da skupaj izpilimo načrt. Povedali so, da je župan Slovenec in 'good guy', zato bo prav gotovo uredil z dobrodušnim nemškim poveljnikom, da preidemo skozi naselje, čez most in potem neovirano naprej.

Nato je akcija stekla. Mož, ki je poznal župana, je odšel v vas in ga poiskal. Po približno 20 minutah se je v mraku z njim vrnil; najprej smo se predstavili, potem pa razkrili načrt. Vsi smo se strinjali. Z ameriškim denarjem in cigaretami naj bi župan podkupil nemškega poveljnika – le simbolična nagrada za varen prehod.

Zdelo se je nemogoče, celo nekoliko noro, a mogoče bi le delovalo. In nasprotno; če ne bi steklo, smo lahko vsi mrtvi! Vendar sem zaupal, da partizani vedo, kaj delajo, reko smo morali nekako prečkati. Mostov je bilo malo, čolnov tudi, plavanje pa ni prišlo v poštev.

Brez vsakega obotavljanja sem zbral 330 dolarjev iz naše opreme prve pomoči in pet zavojčkov ameriških cigaret, kar jih je še ostalo. Vse skupaj sem izročil partizanom, da bi se skupaj z županom vrnili v vas, mi pa smo se skrili v grmovje in čakali, da bo župan z nemškim častnikom uredil zadevo.

Živahno so zapeli?

Preden so odšli, sem izbrskal še nekaj denarja in prosil vodjo, da nam kupi kaj hrane. Bili smo lačni, žejni in premraženi. Še bolj je zeblo letalce na vozu, saj so mirovali, čeprav so bili do vratu zadelani s senom. Zagotovili so nam, da bodo za nas uredili vse potrebno in prinesli nekaj hrane, potem pa so se spustili po hribu navzdol in izgini v mraku.

Ker jih po kakšnih 40 minutah še ni bilo nazaj, nas je nekoliko zaskrbelo, a so nas drugi štirje stražarji pomirili, da take zadeve navadno pač trajajo nekaj časa. Res so kmalu za tem prišli, veseli in zadovoljni, da jim je naloga v celoti uspela. Pogajanje je bilo uspešno, tako da smo dobili zjamčen prehod. Še celo hrano so nam prinesli: nekaj velikih hlebcev zelo okusnega kruha, precej sira in štiri steklenice rdečega vina. Ker smo bili sestradani, smo še toliko bolj zagrizli v dobrote. Za pustolovščino pred nami smo si morali nabrati novih moči. /.../

Ob vznožju hriba je ozka blatna pot zavila na desno in se na robu vasi združila z vaško cesto. Do zdaj je šlo vse po urniku. Skozi vas smo se morali spraviti še pred sončnim vzhodom. Do sredine vasi smo imeli še kakšnih 500 metrov, na vzhodu pa se je že začelo svitati. Če bo šlo tako naprej, bomo tik pred sončnim vzhodom prekoračili most.

Podkupljeni »Nemci«?

Zaskrbelo me je, kako se bodo odzvali Nemci, ko nas bodo zagledali. Obšla me je zla slutnja o našem početju in po hrbtu me je spreletelo. Kar predstavljajte si: posadka štirih

ameriških vojnih letalcev sedi na vozu, ki ga vlečeta velika konja, njiju pa vodita partizana. Pet drugih letalcev zlagoma sledi vozu v spremstvu štirih kar dobro oboroženih partizanov. Letalci smo oblečeni v letalsko opremo, nekateri v debele podložene jopiče, vključno z ovčjim krznom podložene usnjene čelade s kabli in priključki za slušalke, ki nam mahajo do ramen. Nekateri smo obuti celo v podložene usnjene letalske škornje, drugi pa nosijo običajne vojaške. Štirje od nas imamo čez redno letalsko uniformo oblečene še letalske pajace iz gabardena in jakne. Iz pasnih žepov nam bingljajo žični priključki za električno gretje. Večinoma nosimo tudi prsne toke z avtomatičnimi pištolami, platnene pasove s tremi ali štirimi dodatnimi nabojniki s strelivom, za pasom panožnico z vojaškim bodalom.

Ta nenavadna skupina tujcev v vasi ni vzbudila nobene pozornosti, saj so nemški vojaki ostali okoli ognja in klepetali. Ko bi vsaj imel fotoaparatus seboj! Molil sem, da bi se nam uspelo prebiti, občasno pa me je prešinila tudi kakšna misel o možnem izdajstvu in dejstvu, da bi lahko tam sredi vasi končali s prestreljenimi trebui.

Stopili smo na glavno vaško cesto in 100 metrov naprej prišli do križišča sredi naselja, kjer smo morali zaviti desno in nadaljevati nekaj 100 metrov do mostu. Ni se še povsem zdanilo, le zelo hladno je bilo. Kako zelo smo si želeli, da bi bila pustolovščina že za nami in bi se znašli kje v toplem zavetju.

Tik preden smo zavili desno, smo se ozrli po cesti nazaj in kar lasje so mi šlo pokonci. Komaj 100 metrov niže ob cesti se je ob mogočnem ognju grela skupina 15 ali 20 nemških vojakov, ob njih so stale v piramide zložene puške. Bili so v polni bojni opremi in ni kazalo, da bi bili le navadni pazniki. Bili so vojaki, katerih pomembne vojaške objekte smo bombardirali skoraj vsak dan – oni pa so tolkli po naših letalih. In zdaj se je tu, vojaško na nasprotni strani, znašla precej velika skupina ameriških in slovenskih borcev, ki brezskrbno korakajo mimo njih, kot da jim ne bi bilo mar za nič na svetu – kot bi bil svet brez vojne!

Izmišljeni most?

Nemci so se pogovarjali naprej in se pretvarjali, da nas ne opazijo.

Zavili smo na desno in krenili proti mostu. Nemci so nas prezrli, mi pa njih. Hodili smo enakomerno, z ničimer nismo zbujali pozornosti, kot da je naša prisotnost nekaj tako običajnega, kot porajajoče se jutro.

Pomemben nam je bil le most... in potem čezenj in naprej po poti do rešitve. Za zdaj smo bili varni in videti je bilo, da naš načrt deluje.

Blíže mostu se je cesta približala reki. Pospešili smo korak. Neverjetno malo ljudi je bilo videti v vasi, pa še tisti se niso zmenili za nas, povsod je bila skoraj smrtna tišina. Nekaj vaščanov smo opazili pred hišami ob glavni cesti, bili so le nekaj deset metrov od nas, hodili so po opravih, kot da nas ne bi bilo tam. Bil sem presenečen in vse skupaj se mi je zdelo skrajno čudno in nenavadno.

Zagledali smo most in reko pod njim. Most je bil kamnit in širok, reka pa narasla. Sprevidel sem, da je bil za nas edina rešitev, saj tako nedotaknjenih mostov po Sloveniji ni bilo veliko, sploh pa ne brez nemškega nadzora. Celotno konstrukcijo s cestnim slojem so nosili trije raztegnjeni oboki iz naravnega kamna, na obeh straneh pa se je po vsej dolžini raztezala kamnita ograja. Krasen most, ki mi je še danes živo pred očmi, kar vidim ga, kako se vzpenja čez deročo reko.

Dobro se spominjam ropota z železjem okovanih koles po kamnitem tlaku mostu. Prepričan sem, da se je slišalo do zadnje hiše v vasi. Partizani so mahali vozniku in ga priganjali, naj konja hitreje požene, pa tudi nam so ukazali, da pohitim. Za hrup poskakujčega voza se niso zmenili. Za pot skozi vas smo potrebovali le štiri ali pet minut in v trenutku, ko smo prečkali most, je sonce vzšlo. Nalogo smo opravili, nisem pa razumel, zakaj so nas stražarji že vse jutro priganjali. A tudi to sem ugotovil kmalu.

Bujna domišljija?

Blatna cesta onkraj mostu je zavila v desno v smeri Semiča in se počasi oddaljila od reke. Na levi se je dvigal strm svet, ki se je vzpenjal naprej do 500 metrov visokega hribovja. Partizani so nas še bolj priganjali, da pospešimo korak, ničesar nismo razumeli, a se je zadeva kmalu pojasnila.

Ne več kot 12 minut po tistem, ko smo oddrdrali čez most, smo zasli-

šali znano pridušeno grmenje letalskih motorjev, najbrž velikih zvezdastih. Ko je glas motorjev postajal vse glasnejši, smo se letalci vznemirili – kaj naj bi vendar letalo počelo tako nizko tukaj med hribi v tej rečni dolini?

Ustavili smo se in se ozrli v smer, od koder je prihajal hrup. Pogledali smo vzdolž reke proti mostu in osupnili ob prizoru. Dva ameriška dvomotorna lahka bombnika sta se spuščala v široko vijugasto dolino v bombnem naletu točno proti mostu ... tesno drug za drugim ... in z bombardirala mostni lok. Takoj ko sta odvrгла bombe, sta se strmo vzpela in odhrumela v modro nebo nad nami. Izginila sta nam izpred oči in tudi hrup je hitro utihnil. Nalogo sta opravila hitro, natančno in uspešno. Most je bil za Nemce in tudi za druge še dolgo potem neuporaben.

Partizanski vodja mi je povedal, da je bila operacija uničenja mostu pripravljena vnaprej zaradi naše varnosti, pa tudi zato, da bi Nemce v tisti vasi odrezali od zaledja. Dogodek ga ni vznemiril, le poudaril je, da smo zdaj, ko je most porušen, veliko bolj na varnem. Če bi ostali ujeti na vaški strani pred mostom, bi nas doletele nepredstavljive težave. Tako smo pravočasno pobegnili čez most, pa tudi bombardiranje mostu je bilo tako temeljito, da nas sovražnik zlepa ne bo ujel, saj na obeh straneh ni bilo več kilometrov nobenega mostu več.

Izmišljeni sporazum

Na območju (Črmošnjiška dolina,

Semič) ni kakšnih takšnih rek, kot jih omenja Logan, ki bi jih bilo treba preplavati ali prepluti s čolnom. Opisal je kar velik most: »Celotno konstrukcijo s cestnim slojem so nosili trije raztegnjeni oboki iz naravnega kamna, na obeh straneh pa se je po vsej dolžini raztezala kamnita ograja. Krasen most, ki mi je še danes živo pred očmi, kar vidim ga, kako se vzpenja čez deročo reko.« Takega tam ni. Pred tem je le podoben most čez Krko v Soteski, in če že, je videl tistega.

Nasploh je Logan za obdobje svojega štiridnevne bivanja na Dolenjskem opisal veliko število prav neverjetnih dogodkov. Pot, ki jo je moral opraviti, je praviloma prikrita, zato pripovedno pusta. On pa je opisal vrsto dogodkov, ki si jih še najbolj bujna domišljija komaj izmisli.

Partizani so z goljufijo od nevednih Američanov izpulili 330 dolarjev in pet zavojčkov ameriških cigaret. Logan omenja, kako je potem videl skupino nemških vojakov, sicer v temi, a ob ognju. Verjetno so mu kakšno partizansko skupinico spremljevalci predstavili kar na Nemce. Takrat tam ni bilo postojank Nemcev, kaj šele domobrancev. Območje je bilo za Nemce nezanimivo, tja so prihajali le domobranci od drugod. Lahko bi videl te. Toda takrat je bilo povsem nemogoče, da bi lahko partizani z njimi sklenili kakšen takšen »sporazum«. Od partizanskih množičnih pomorov jeseni 1943 je bilo kaj takšnega neuresničljivo. Veliko literature imamo, ki opisuje izjemno zagrizene spopade med domobranci in partizani na širšem območju Trebnjega in Žužemberka leta 1944 in 1945. Zaradi nepopisnega partizanskega nasilja leta 1941, 1942 in 1943 so bili domobranci v zadnjem letu in pol vojne do partizanov zelo agresivni.

Partizanska računica

Nekaj takšnega, kar opisuje Logan, je bilo marca 1945 nemogoče. Ali so mu partizani zvijačo uprizorili, da so dobili zajeten kup ameriških dolarjev? Mogoče pa tudi je, da si je izmislil tudi ta »dogodek«, kot si je verjetno še širi druge: letalski napad na most in troje »srečanj«, na katera naj bi ga odvedli partizani. Ker je knjigo oz. spomine pisal za Američane, je povsem mogoče, da puste poti oz. skrivanja ni mogel opisati kot nekaj zanimivega in si je zato vrsto dogodkov izmislil, da bi se knjiga bolje brala. Omenjenih pet »dogodkov«, ki jih je opisal, je bilo za razmere in območje, kjer je tistih nekaj dni bil, prav malo verjetnih.

Poleg tega iz celotnega opisa izhaja popolna idealizacija partizanov. Ti so mu res omogočili rešitev in hitro vrnitev nazaj v bazo, toda Logan ni vedel, s kakšno veliko računico so partizani to počeli. Za izjemno velike količine najrazličnejše pomoči, od hrane, oblačil do orožja, ki so jih zavezniški pošiljali partizanom, poleg tega so zadnje mesece vojne raketirali številne za zavezniške povsem nestrateške cilje (takšni so bili pogojno le za partizane), vse to so partizani poravnali le z zbiranjem in ščitenjem padlih zavezniških letalcev, kar pa ni bilo prav težko opravilo. ✕